

ԱՎԱԴԵՄԻԿՈՍ ՍԵՆ ԱՐԵՎՇԱՏՅԱՆԸ ԵՎ ՀԱՅՈՑ
ՓԻԼԻՍՈՓԱՅՈՒԹՅԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ՁԵՎԱՎՈՐՈՒՄԸ
(Ծննդյան 85-ամյակի առթիվ)

Հայոց փիլիսոփայության պատմությունը համեմատաբար երիտասարդ հայագիտական կարևոր գիտաճյուղերից է: Այն սկիզբ է առել 1940–50-ականներին վաստակաշատ գիտնականներ Վ. Կ. Չալոյանի և Հ. Հ. Գաբրիելյանի աշխատություններով: Նրանց հաջողվեց առանձնացնել հայոց փիլիսոփայության պատմության պրոբլեմային դաշտը, մասամբ վեր հանել և ուսումնասիրել

պատմական անցյալում կուտակված փիլիսոփայական հարուստ ժառանգությունը, նշմարել հայ փիլիսոփայական մտքի առնչությունները այլ ժողովուրդների իմաստասիրական ժառանգությանը (անտիկ, միջնադարյան, նորակիրճական), դրա ինքնատիպ բնույթն ու կարևորությունը թե՛ ազգային, թե՛ համաշխարհային փիլիսոփայության պատմության ամբողջական և համակողմանի լուսարանման տեսանկյունից: Բնական է, որ այդ ժամանակաշրջանում հետազոտման-մեթոդաբանական զինանոցը պայմանավորված էր տիրապետող մարքս-լենինյան գաղափարախոսությամբ: Այդուհանդերձ, հիմնական գիտական և ազգային խնդիրը լուծված էր՝ հայոց փիլիսոփայության պատմությունը հանդես եկավ որպես գիտափիլիսոփայական գիտելիքի ինքնուրույն բնագավառ:

Հայոց փիլիսոփայության պատմության ձևավորման և զարգացման երկրորդ փուլում, մի կողմից, տեղի է ունենում հետազոտությունների ընդարձակում, մյուս կողմից՝ դրանց խորացում: Այս փուլում հատկապես առանձնանում են ականավոր հայագետ, ակադեմիկոս Սեն Սուրենի Արևշատյանի հիմնարար աշխատությունները, որոնք, թերևս, նշանավորեցին հայոց իմաստասիրական պատմության՝ իբրև ինքնարավ գիտաճյուղի, ձևավորման ավարտը և սկզբնավորեցին դրա զարգացման նոր փուլը:

Փիլիսոփայական գիտությունների դոկտոր, ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս, Մեսրոպ Մաշտոցի անվան Մատենադարանի երկարամյա տնօրեն Ս. Արևշատյանը ծնվել է 1928 թ. Երևանում: Արժաթե մեդալով ավարտել է Ձերժինսկու անվան միջնակարգ դպրոցը (1945) և գերազանցության դիպլոմով Երևանի պետական համալսարանի պատմության ֆակուլտետը (1951), ապա ընդունվել է ՀՍՍՀ ԳԱ ասպիրանտուրա՝ մասնագիտանալով հայ հին և միջնադարյան փիլիսոփայության մտքի պատմության մեջ: 1954–1959 թթ. նա աշխատել է ՀՍՍՀ ԳԱ

փիլիսոփայության և իրավունքի բաժնում: 1956 թ. պաշտպանել է թեկնածուական ատենախոսություն՝ նվիրված Գրիգոր Տաթևացու փիլիսոփայական հայացքների վերլուծությանը: 1959 թ. Ս. Արևշատյանը հին ձեռագրերի նորաստեղծ գիտահետազոտական (Մատենադարանի) սկզբնաղբյուրների գիտական թարգմանության բաժնի վարիչն է, իսկ 1982 թ.՝ տնօրենը: 1972 թ. պաշտպանել է դոկտորական ատենախոսություն՝ նվիրված Հին Հայաստանում փիլիսոփայական գիտության ձևավորման վերլուծությանը:

Ս. Արևշատյանի գիտական գործունեությունն ընդգրկում է հայոց փիլիսոփայության պատմության բնագավառի ուսումնասիրության գրեթե բոլոր հիմնական ուղղությունները.

1. հայ փիլիսոփայական ու բնափիլիսոփայական հուշարձանների համահավաք գիտական տեքստերի պատրաստում,

2. միջնադարյան հայ փիլիսոփայության հուշարձանների թարգմանությունն ուսերեն և վերածում ժամանակակից հայերենի,

3. առանձին հայ փիլիսոփաների հայացքների վերլուծություն,

4. առանձին պատմամշակութային դարաշրջանների փիլիսոփայական մտքի հետազոտություն,

5. տարբեր անթոլոգիական հրատարակություններում Հայաստանի բաժինների նախապատրաստում, թարգմանություն:

Այսպիսով, Ս. Արևշատյանն իր գործունեության մեջ փայլուն կերպով զուգակցում է փիլիսոփայության պատմաբանի, աղբյուրագետի, տեքստաբանի և թարգմանչի հմտությունները: Իր հիմնարար հետազոտություններով նա, փաստորեն, ստեղծեց հայոց փիլիսոփայության պատմության աղբյուրագիտական հիմքը, էսպես ազդեց դրա գիտական չափանիշերի, հետազոտական սկզբունքների մշակմանն ու բյուրեղացմանը:

Ս. Արևշատյանի տեքստաբանական և թարգմանական լայն գործունեության շնորհիվ գիտական շրջանառության մեջ են դրվել հայ և համաշխարհային փիլիսոփայական մշակույթի բազմաթիվ հուշարձաններ. «Հերմիա եռամեծի առ Ասկլեպիոս սահմանք», Զենոն իմաստասերի «Յադագս բնութեան», Հովհան Ռոտունեցու «Հավաքեալ ի բանից իմաստասիրաց», Հովհաննես Երզնկացու «Ի տաճկաց իմաստասիրաց գրոց քաղեալ բանք», «Մեկնություն ստորոգութեանցն Արիստոտելի», Անանիա Շիրակացու «Տիեզերագիտություն» աշխատությունները: Կազմել, թարգմանել և ծանոթագրել է «Արևելյան երկրների երաժշտական էսթետիկա» (Մոսկվա, 1967) և «Համաշխարհային փիլիսոփայության անթոլոգիա» (Մոսկվա, 1967) հրատարակությունների հայկական բաժինները: Դրանց միջոցով Խորհրդային Միության ռուսալեզու գիտական հասարակայնությունը հնարավորություն ունեցավ ծանոթանալու հայոց փիլիսոփայության և գեղագիտության պատմության կարևոր նվաճումներին:

Ս. Արևշատյանը բացառիկ դեր խաղաց V–VI դդ. հայ մեծ փիլիսոփա Դավիթ Անհաղթի ժառանգության ճշգրտման, քննական տեքստերի պատրաստման, ուսերեն և աշխարհաբար հայերեն թարգմանելու խիստ ծանր բայցև շնորհալի գործում: 1960 – 1976 թթ. նա հրատարակել է Դավիթ Անհաղթի երեք երկասիրության քննական բնագրեր՝ ուսերեն թարգմանությամբ, առաջաբանով և ծանոթագրությամբ:

յուններով. 1. «Մահմանք իմաստասիրութեան» (Երևան, 1960), 2. «Մեկնութիւն ի Վերլուծականն Արիստոտէլի» (Երևան, 1967), 3. «Վերլուծութիւն Ներածութեանն Պորփիրի» (Երևան, 1976): Այս երկերը նա հրատարակեց նաև աշխարհաբար թարգմանությամբ (Երևան, 1980): 1975 թ. Մոսկվայում «Փիլիսոփայական ժառանգություն» հայտնի մատենաշարով նա լույս ընծայեց Դավիթ Անհաղթի հիշյալ աշխատություններից բաղկացած հատորակը ռուսերեն լեզվով, ինչը վերահրատարակվեց 1980 թ. մեծ փիլիսոփայի ծննդյան 1500-ամյակի առիթով: Նույն թվականին Ս. Արևշատյանը լույս ընծայեց Դավիթ Անհաղթի գրչին պատկանող չորս փիլիսոփայական երկասիրությունների քննական բնագրերը: Այդ հատորը, բացի նշված երեք երկերից, ընդգրկում է նաև «Մեկնութիւն ի «Վերլուծականն» Արիստոտէլի» արժեքավոր աշխատությունը:

Միաժամանակ Ս. Արևշատյանը գիտակցում էր, որ քրիստոնեական աշխարհում կրոնակեղեցական ու գաղափարական սուր պայքարի, տարբեր հոսանքների բախման շրջանում Դավիթ Անհաղթը հազիվ թե շրջանցեր դավանաբանության հիմնահարցերը, առավել ևս, որ դավանաբանական-աստվածաբանական վեճերի ժամանակ լայնորեն օգտագործվում էր փիլիսոփայական-տրամաբանական անտիկ զինանոցը: Նրա հետագա աղբյուրագիտական հետազոտությունները հաստատեցին այդ ենթադրությունը: Նա հանգեց այն եզրակացության, որ Կեղծ-Դիոնիսիոս Արեոպագոս անունով պահպանված հայտնի փիլիսոփայական-աստվածաբանական երկերի ժողովածուն (չորս տրակտատներ և տասը նամակ) կոլեկտիվ աշխատանքի արդյունք է, ավելին՝ որ երկու՝ «Երկնային քահանայապետության մասին» և «Եկեղեցական քահանայապետության մասին» երկերը պատկանում են Դավիթ Անհաղթի գրչին: Սույն գիտական վարկածը հետազոտական նոր հեռանկար է բացում բյուզանդագիտության ու հայագիտության առջև: Մասնավորապես, դա հիմք է ստեղծում Դավիթ Անհաղթի գրավոր ժառանգության հետագա ճշգրտման, նրա աշխարհայացքի նորովի գնահատման, համաաշխարհային հոգեմտավոր և գաղափարաքաղաքական կյանքում ունեցած տեղի և դերի պարզաբանման համար:

Որոշ գիտնականներ ժամանակին, իրավամբ, նշել են, որ Դավիթ Անհաղթի հոբելյանի տոնակատարությունը վերածվեց համազգային ու միջազգային մշակութային երևույթի, թերևս, Ս. Արևշատյանի 25-ամյա մանրագին ու քրտնաջան գիտական աշխատանքի շնորհիվ: Այս տոնակատարությունը, կարծես, պսակեց Ս. Արևշատյանի գիտական գործունեության մի ամբողջ ուղղություն, ժամանակաշրջան, վերջնականապես գիտականորեն վավերացրեց հայոց փիլիսոփայության պատմության՝ որպես ինքնուրույն գիտաճյուղի «քաղաքացիության» իրավունքը և նոր հեռանկարներ բացեց հետագա ուսումնասիրությունների համար:

Մեծ է Ս. Արևշատյանի դերը Դավիթ Անհաղթի փիլիսոփայական ժառանգության, միջնադարյան բազմաթիվ գիտափիլիսոփայական և այլ կարգի հուշարձանների հեղինակների, գրության ժամանակի, թարգմանական հուշարձանների ճշգրտման հարցում: Այս ուղղությամբ կատարած հետազոտությունները բացառիկ նշանակություն ունեն ոչ միայն հայագիտության, այլև միջնադարագիտության համար առհասարակ:

Ս. Արևշատյանը մեծ ներդրում ունի նաև միջնադարյան հայ փիլիսոփայության պատմության առանցքային խնդիրների, ականավոր փիլիսոփաների հայացքների համակողմանի գիտական վերլուծության մեջ: Այս առումով կարևորվում են նրա հետևյալ հետազոտությունները. «Գրիգոր Տաթևացու փիլիսոփայական հայացքները» (ռուսերեն, Երևան, 1957), «Փիլիսոփայական գիտության ձևավորումը Հին Հայաստանում (V – VI դդ.)» (ռուսերեն, Երևան, 1973), «Միջնադարյան Հայաստանի փիլիսոփայական դպրոցների պատմության շուրջ» (ռուսերեն, Երևան, 1980), «Դավիթ Անհաղթ» (ռուսերեն, Մոսկվա, 1980, հայերեն, Երևան, 1980), «Գլաձորի համալսարանը միջնադարյան Հայաստանի լուսավորության կենտրոն» (Ս. Մաթևոսյանի հեղինակությամբ, հայերեն և ռուսերեն, Երևան, 1984):

Գիտնականը հատուկ չի անդրադարձել փիլիսոփայության պատմության մեթոդաբանության մշակման հարցերին: Սակայն միանգամայն ուշագրավ է այն հանգամանքը, որ նրա մենագրական բոլոր հետազոտությունները խարսխված են որոշակի գիտական հայեցակարգի վրա: Այլ կերպ ասած՝ թեև նա չունի շարադրած մեթոդաբանական հայեցակարգ, այնուհանդերձ կարելի է վստահորեն պնդել, որ նրա մենագրությունները՝ իրականացված մեթոդաբանություն են: Այս առումով առանձնանում է «Փիլիսոփայական գիտության ձևավորումը Հին Հայաստանում (V – VI դդ.)» հիմնարար մենագրությունը, որտեղ իմաստասիրական մտքի զարգացման ու գիտության ձևավորման գործընթացը վաղ միջնադարյան Հայաստանում քննվում է պատմամշակութային գործընթացի ընդհանուր համատեքստում՝ որպես արտաքին գործոնների ազդեցությամբ առաջացած համամշակութային շարժման բաղկացուցիչ մասի: Այդ ամենի շնորհիվ էլ նրան հաջողվել է ստեղծել այդ բարդ, հակասական և բազմանիստ գործընթացի գիտական պատկերը:

Ս. Արևշատյանը մասնակցել է հայ ժողովրդի պատմության ակադեմիական բազմահատորյակի ստեղծմանը, տալով V–XVIII դդ. փիլիսոփայության պատմության շարադրանքը:

Վերջին տարիներին ականավոր գիտնականը հիմնականում իր ներուժը կենտրոնացրել է V դարի հայ մատենագրության, հատկապես աստվածաբանական-փիլիսոփայական մտքի կարևորագույն հուշարձանների թարգմանությունների վրա: Ք. Տեր-Դավթյանի հետ նա բնագրից ռուսերեն թարգմանեց Ագաթանգեղոսի «Հայոց պատմությունը» (Երևան, 2004), ապա «Սուրբ Գրիգորի Վարդապետությունը»՝ աշխարհաբար (Երևան, 2007), Եզնիկ Կողբացու «Եղծ աղանդոց» հոչակավոր երկը՝ ռուսերեն (Երևան, 2008), Գրիգոր Լուսավորչի «Հաճախապատում» ճառերը՝ ռուսերեն (Երևան, 2011): Հարկ է հիշատակել նաև Հովհաննես Երզնկացու «Ի տաճկաց իմաստասիրաց գրոց քաղեալ բանք» և Սարգիս Բերիացու «Յաղագս աշխարհի և այլ մասնավոր իրաց» աշխատությունների գիտական բնագրերի հրատարակումը (Երևան, 2009 և 2011): Նշված բնագրերն ու թարգմանությունները, ինչպես նաև ներածական հոդվածներն ու ծանոթագրությունները մեծ ներդրումն են հայոց փիլիսոփայության պատմության ուսումնասիրության փաստագրական հիմքի ստեղծման մեջ:

Որպես գիտական գործունեության ինքնուրույն ուղղություն՝ կարելի է դիտել Ս. Արևշատյանի գիտախմբագրական աշխատանքները: Նա եղել է հայոց փիլիսոփայության, իրավունքի, պատմության, բժշկագիտության և այլ ոլորտների հուշարձանների ռուսերեն թարգմանությունների գիտական խմբագիր. Հովհան Ռոտունեցու «Վերլուծութիւն ստորոգութեանցն Արիստոտէլի», Վահրամ Բաբունու «Մեկնութիւն ստորոգութեանցն Արիստոտէլի», Սմբատ Սպարապետի «Դատաստանագիրք», Եղիշեի «Վարդանանց պատմություն» և այլն, ինչպես նաև մի շարք մենագրական աշխատություններ:

Մեն Արևշատյանը լավագույնս ներկայացրել և տարածել է հայոց փիլիսոփայության և առհասարակ հայ մշակույթի նվաճումները ոչ միայն իր գիտական հետազոտությունների, այլև միջազգային և համամիութենական բազմաթիվ գիտաժողովներում (Սիրիա, Լիբանան, Հորդանան, Լեհաստան, Ֆրանսիա և այլն):

Ս. Արևշատյանի բազմակողմանի և բեղմնավոր գիտական գործունեության շնորհիվ հայոց փիլիսոփայության պատմությունը ամրապնդեց իր տեղը հայագիտության և հասարակական գիտությունների համակարգում, ավելին՝ ստացավ համամիութենական ու միջազգային ճանաչում: Նրա ավելի քան 170 գիտական աշխատությունները, այդ թվում՝ շուրջ 40 մենագրություններն ու գրքերը ոչ միայն հայոց փիլիսոփայության պատմության, այլև արդի հայագիտության հիմնարար և մնայուն արժեքներից են:

ԿԱՌԱԷՆ ՄԻՐՈՒՄՅԱՆ